

VU Research Portal

Ritueel in beeld. De Boerenbruiloften en hun publiek in de tijd van Bruegel en zijn navolgers

Henneke, W.M.A.

2009

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Henneke, W. M. A. (2009). *Ritueel in beeld. De Boerenbruiloften en hun publiek in de tijd van Bruegel en zijn navolgers*.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Conclusies

Natuurlijk hielden de *Boerenbruiloften* hun publiek een negatieve spiegel voor van onbeheerst gedrag, dat volgens eeuwenoude traditie was gekoppeld aan de boerenstand en kon het publiek zich bevestigd voelen in eigen morele en maatschappelijke superioriteit. Dit gold echter evenzeer voor de minstens zo populaire *Dorpskermissen*, die soms als pendants van de *Boerenbruiloften* voorkwamen of samen waren opgenomen in een reeks 'Volksfeesten', overigens geen contemporaine benaming. Er was in de 16de eeuw sprake van een toenemende repressie door wereldlijke en kerkelijke overheden van de oude feestcultuur, in het bijzonder in de steden. Trokken stedelingen daarom naar de dorpen om kermissen te bezoeken? Hoe dit zij, niet alleen de feesten zelf, maar ook de afbeeldingen ervan hebben kennelijk een grote aantrekkingskracht uitgeoefend, die vooral is geduid als voortkomend uit een nostalgisch verlangen of meer psychologiserend als het amusement voor een publiek dat zijn eigen impulsen moest onderdrukken. Voorstellingen van boerenfeesten hadden kortom een dubbelzinnige lading.

Echter bij de interpretatie van de boerenfeesticonografie zijn de onderlinge verschillen tussen de feesten bijna steeds verdoezeld, maar Sint-Maarten is nu eenmaal geen Meifeest en een kermis geen bruiloft. In dit onderzoek is daarom ook de vraag gesteld naar de betekenis van het specifieke feest, dat op de *Boerenbruiloften* is afgebeeld, zonder daarbij uit het oog te verliezen welk aandeel de manier waarop dit in beeld is gebracht, namelijk de komische boerencontext, daarin had. Vanuit een antropologisch perspectief is inzicht in het hele huwelijksritueel noodzakelijk om over de mogelijke betekenissen van de bruiloftsviering voor de tijdgenoten en voor het publiek van de *Boerenbruiloften* in het bijzonder, uitspraken te kunnen doen. In het 16de-eeuwse ritueel konden een kerkelijk deel, verloving en huwelijksluiting voor de kerk, en een niet-kerkelijk deel, kennismaking, verloving in de familiekring en de viering van de bruiloft, worden onderscheiden. Een tweedeling die het resultaat was van de veranderingen die de huwelijksopvattingen en het huwelijksritueel in de loop van vele eeuwen hadden ondergaan onder invloed van de kerk. Uit de analyse van de ontwikkeling die het huwelijksritueel had ondergaan, kwam naar voren dat zich een verschuiving had voorgedaan, waardoor het huwelijks sacrament het sacrale moment in het ritueel was geworden en zo de plaats had ingenomen van de consummatie van het huwelijk. In het huwelijks sacrament werden bovendien opvattingen tot uitdrukking gebracht, die fundamenteel conflicteerden met de huwelijksvorm waarin het kerkelijk huwelijk een plaats kreeg en die door de kerk zelf was bevorderd, de zogeheten *Munt-* of *Kaufehe*.

In het huwelijks sacrament stond de vrije wilsbeschikking van twee individuen voor God centraal, terwijl in het niet-kerkelijke deel van het ritueel, het huwelijk uit een reeks uitwisselingen tussen twee verwantengroepen bestond, die uitmondde in de consummatie van het huwelijk. Dit uitwisselingsaspect werd ondergeschikt gemaakt aan de sacramentele waarde van het huwelijk, zoals bleek uit de positie die de kerk innam ten aanzien van de erkenning van zogenaamde clandestiene verbintenissen als geldige huwelijken, waarover in de 16de eeuw zoveel strijd was. Deze conflicten werden zowel voor de protestanten als de katholieken uiteindelijk ten voordele van het uitwisselingsaspect van het huwelijk (de invloed van de familie) opgelost. Het ging echter om meer dan een belangenconflict, dat kon worden opgelost door het huwelijk aan de wereldlijke justitie over te laten of door de mogelijkheid om tegen de wil van de ouders te trouwen te

verkleinen. Er had een verschuiving plaatsgevonden in het denken over het huwelijk, die uiteindelijk zou leiden tot de hedendaagse, westerse opvattingen over het romantische huwelijk, waarvan de grondslag in het Romeinse vrije huwelijk en in de christelijke opvattingen over de relatie van het individu met God is te vinden, maar die in de 16de eeuw ouders en kinderen voor een dilemma plaatsten bij de keuze van een huwelijkspartner.

Er is in één van de weinige publicaties waarin rekenschap wordt afgelegd van de verhouding tussen het niet-kerkelijke en het kerkelijke deel van het huwelijksritueel wel gesuggereerd dat het niet-kerkelijke deel alleen nog een magische en sociale functie had, terwijl de juridische functie geheel zou zijn overgegaan naar het kerkelijk deel dat bovendien een religieuze functie vervulde. Het is echter gebleken dat het niet-kerkelijke deel, in het bijzonder de verloving nog wel degelijk een juridische functie had. De 'magische' functie heeft ooit, voor het ontstaan van de christelijke kerk, deel uitgemaakt van een complex van ideeën en waarden, verbonden met het huwelijksritueel, waarvan we nauwelijks kennis hebben en waarvan de betekenis, behalve in algemene zin, in de 16de eeuw niet eenvoudig vastgesteld kan worden. Veel meer is bekend over de sociale betekenis van de uitwisselingen, die hier in de interpretatie naar voren is gehaald.

Zoals naar voren kwam uit de analyse van de iconografie is het uitwisselingsaspect een constante factor in de *Boerenbruiloften*. Dit blijkt vooral uit de nadruk op het gemeenschappelijke feesten, waarin de gezamenlijkheid van het tot stand brengen van een huwelijk tot uitdrukking wordt gebracht en waarbij huwelijksuitwisselingen op de voorgrond staan, maar evenzeer uit de centrale positie van de bruid in de iconografie, die de overdracht van de bruid, die tot de traditionele uitwisselingen behoorde, accentueert.

Hoe dan ook, tegenover de herkenning en waardering van het uitwisselingsaspect van de afgebeelde bruiloftsviering stond echter een, al of niet geamuseerde, distantie van het publiek ten aanzien van het plattelandshuwelijk. In allerlei onopvallende details waarop de schilder zo subtiel mogelijk de aandacht van de beschouwer vestigde, werden de huwelijksgebruiken van het platteland op de korrel genomen. Een kunst waarin Bruegel zeer bedreven was, veel meer dan bijvoorbeeld zijn navolger Marten van Cleve. Van enkele motieven, waarschijnlijk verwijzingen naar oude volksgebruiken, moet de duiding open blijven. Over de betekenis van het belangrijkste motief, de zwangere bruid, kan echter geen twijfel bestaan. Daarmee werd verwezen naar de opvatting, die vooral met plattelandsgebruiken in verband stond, dat een paar al na de 'verloving' seksueel verkeer mocht hebben en zelfs kon gaan samenwonen. Dit was, zoals duidelijk is geworden, in strijd met kerkelijke opvattingen, volgens welke seksueel verkeer pas na de kerkelijke huwelijksluiting hoorde plaats te vinden. Geen wonder dus dat de kerkelijke huwelijksluiting op de *Boerenbruiloften* niet in beeld is gebracht. Het publiek kon besmuikt lachen om de boeren die hun huwelijksgebruiken lieten prevaleren boven de sacraliteit van het kerkelijk huwelijk. Anderzijds heeft de plattelandscontext bij het publiek misschien wel positieve associaties opgeroepen met de relatief vrije keuze van een huwelijkspartner op het platteland, die was ingebed in een sociale praktijk waarbij de wederzijdse ouders de controle niet verloren, terwijl dezelfde vrije keuze in de eigen stedelijke omgeving kon leiden tot de gewraakte clandestiene verbintenis, zodat het lachen waarschijnlijk niet vrij was van de spanning die hierdoor werd opgeroepen.

Zoals gezegd had zich in het ritueel een belangrijke verschuiving voorgedaan, waardoor het huwelijks sacrament de consummatie van het huwelijk als sacraal moment in het ritueel vervangen had. De vele verwijzingen naar seksualiteit en vruchtbaarheid, die van oudsher bij de

huwelijksuitwisselingen hoorden, en al helemaal bij de rituelen rond de eerste huwelijksnacht, kenmerken de iconografie van de *Boerenbruiloften* als geheel, maar stonden in schril contrast met de opvattingen van de kerk. Dit komt het scherpst tot uiting in de afbeeldingen van het te bedde brengen van de bruid, waar de spot wordt gedreven met oude gebruiken rond de consummatie van het huwelijk met hun directe verwijzingen naar het seksueel verkeer van de komende huwelijksnacht. Dit moment in het huwelijksritueel, waarop de seksualiteit werd gesocialiseerd, zag de kerk liever door onthouding en bidden tot God tot een christelijke rite gemaakt. Enerzijds is er het overtreden van de fatsoensnorm met misschien reminiscenties aan magische bezweringen waarvan het publiek zich kon distantiëren, maar anderzijds sloten deze verwijzingen naadloos aan bij de beleving van het publiek dat zijn eigen bruiloften evengoed vierde met rituele grappen over seksualiteit, en evenzeer als de afgebeelde boeren aan het rituele proces, het socialiseren van de seksualiteit, deelnam, ook al had dit moment in het ritueel een ander gewicht gekregen.

Dubbelzinnigheid rond de huwelijksseksualiteit heeft ook een prominente plaats in een ander belangrijk aspect van de iconografie, de overvloed, die op allerlei manieren wordt getoond in het ritueel, van de rijke uitdossing van de bruid tot en met de geschenken, het aangeboden voedsel en het delen van de overvloed met minderbedeelden. Deze overvloed is behalve een vertoon van sociale status ook een uitdrukking van de waardering van het ritueel, dat de menselijke vruchtbaarheid middels het huwelijk ten dienste stelt van de voortzetting van de familie van de bruidegom en dat een alliantie tussen families (en andere groepen) tot stand brengt. De wederzijdse geschenken leggen de basis voor de nieuwe relaties die door het huwelijk ontstaan en brengen de waardering van de vruchtbaarheid van de natuur en, in geschenken als een wieg, van de bruid tot uitdrukking. De overvloed van voedsel en drank kon, naar bleek, door het publiek van de *Boerenbruiloften* ook nog in het licht van een matigheidsideaal worden geïnterpreteerd, dat in de iconografie van de voorstellingen van de *Bruiloft te Kana* tot uitdrukking werd gebracht. Een matigheid die, zo bleek, niet gold voor een ander type geschenken als een bruidskroon en andere kostbaarheden, dat in die iconografie juist veel nadruk kreeg en de waarde van de duurzaamheid vertegenwoordigde in contrast met de waardering van de cyclische continuïteit uitgedrukt in geschenken in de vorm van voedsel en drank en andere vergankelijke zaken. Over de plaats in de uitwisselingen van dit soort geschenken die van generatie op generatie werden doorgegeven in de familie is voor de Nederlanden nauwelijks iets bekend. Wat we ervan zien op de *Boerenbruiloften* is evenmin duidelijk. In de iconografie wordt in elk geval de cyclische continuïteit benadrukt. Elk aspect van de iconografie bood het publiek dus steeds de mogelijkheid zich erin te herkennen als zich ervan te distantiëren.

Een iconografische bijzonderheid van een niet onbelangrijk deel van de *Boerenbruiloften* is de deelname aan de bruiloftsviering door de landheer, vaak vergezeld van zijn vrouw en soms van zijn kinderen. Daaruit kon worden afgeleid dat het thema Boerenbruiloft appelleerde aan een publiek dat zich graag identificeerde met de landheer in een rol waarin noties als het recht van de heer op de vruchtbaarheid van zijn grond, waarvan de opbrengsten hem rijkdom en maatschappelijke status verschafte, en op de vruchtbaarheid van zijn opgezeten boeren en zijn plicht deze te beschermen meeklonken. Bij de groepen die uitwisselden ter gelegenheid van een huwelijk kon dus ook de landheer horen en het is niet toevallig dat hij op het *Boerenbruiloftmaal* van Bruegel uitsluitend is afgebeeld op het bruiloftsfeest, waar de gasten met geschenken aankomen en de

nadruk ligt op de aanwezigheid van velen en de daarbij behorende overvloed, die zowel een verwijzing is naar de vruchtbaarheid van het land als naar die van de boeren zelf is.

Als gezegd, verwijst deze overvloed naar de uitwisselingen als een wezenlijk aspect van de huwelijksallianties en huwelijksallianties werden van oudsher met vrede geassocieerd, een vrede waarvoor de vorst (landheer) verantwoordelijk was. Dat het de bedoeling was dat de *Boerenbruiloften* dergelijke associaties oproepen blijkt uit het gegeven dat in de iconografie van de *Boerenbruiloften* de afwezigheid van geweld is gethematiseerd en in contrast is gebracht met het geweld op *Dorpskermissen*, terwijl in werkelijkheid op bruiloftsfeesten evengoed sprake was van ruzies en vechtpartijen. Dit verschil is trouwens vanaf het begin van de bijna gelijktijdige verschijning van *Boerenbruiloft* en *Dorpskermis* in de beeldende kunst aanwijsbaar. De kunstenaars hebben in deze 'levensechte' voorstellingen de werkelijkheid naar hun hand gezet.

Rest de vraag waarom nu juist een bruiloft werd afgebeeld in een komische boerencontext. Niet voor niets is alleen het niet-kerkelijke deel van de bruiloft afgebeeld. In de viering daarvan lagen immers verschillende dilemma's besloten, waarvoor het publiek zich geplaatst zag. Eén daarvan lag in de herkenning van de waarde die het huwelijk als een reeks uitwisselingen vertegenwoordigde, en de erkenning, dat het aandeel dat de ouders en andere verwanten hierin traditioneel hadden, principieel was ondermijnd door de vrije wilsbeschikking van de huwendes als wezenlijk element van het huwelijk volgens de kerkelijke opvattingen. Verder was er de rol die seksualiteit en vruchtbaarheid in het niet-kerkelijke huwelijksritueel speelden en die botsten met de kerkelijke huwelijksopvattingen. Daarbij ging het om de viering en socialisering van de vruchtbaarheid waarvan het traditionele hoogtepunt had gelegen in de rituelen rond de consummatie, rituelen waarvan de beleving ook in de kringen van het publiek nog een rol speelden, want ondanks het verzet tegen deze gebruiken werden zij nog steeds uitgevoerd, zij het in een 'beschaafde' vorm. Door de plaatsing van deze dilemma's in een boerencontext kon het publiek zowel de nabijheid als de distantie ervaren die met deze dilemma's waren gemoeid en in deze zin mogen de *Boerenbruiloften* worden geïnterpreteerd door ons, hedendaagse beschouwers, als registraties van de sociale veranderingen, zoals er door het publiek van toen naar werd gekeken. De ambiguïteit die zo kenmerkend is voor de *Boerenbruiloften* luidde een afscheid in van oude tradities, hoe lang sommige ervan ook zijn blijven bestaan.